

Tekst van Jaap-Jan Flinterman voor herdenkingsbijeenkomst Spaanse Burgeroorlog 21 Mei 2015

Nabestaanden van Nederlandse strijders voor de Spaanse Republiek,
vrienden,

Het bestuur van de Stichting Spanje 1936-1939 heeft mij gevraagd iets te vertellen over het boek *De oorlog begon in Spanje: Nederlanders in de Spaanse burgeroorlog 1936-1939*. Dat boek is geschreven in 1985, nu dertig jaar geleden, door vier toen jonge historici: Hans Dankkaart, Frans Groot, Rik Vuurmans en uw spreker. Het verscheen in 1986, vijftig jaar na het uitbreken van de Spaanse burgeroorlog. Yvonne Scholten heeft *De oorlog begon in Spanje* zojuist vermeld als "het eerste boek waarin aan de geschiedenis van de Spanjegangers aandacht werd besteed." Misschien is dat wel iets te veel eer. Al in de jaren '70 was er interessant journalistiek werk gedaan door mensen als Cherry Duyns en Martin Schouten. Maar als boek, als studie gebaseerd op een breder scala aan bronnen, hadden wij inderdaad de primeur.

Hoe kwam het dat vier Amsterdamse studenten Geschiedenis – twee van de UvA, twee van de VU – midden jaren '80 een boek over Nederlanders in de Internationale Brigades schreven? Ik haal wat persoonlijke herinneringen op. In het cursusjaar 1979/1980 volgde ik aan de VU een werkcollege voor gevorderde studenten Nieuwste Geschiedenis. Het college stond onder leiding van Herman Langeveld, en het ging over de weerklink van de Spaanse burgeroorlog in de Nederlandse politiek. De onderwerpskeuze weerspiegelde de in de jaren '70 sterk toegenomen belangstelling onder Nederlandse historici voor de geschiedenis van de jaren '30, nationaal én internationaal.

De 20 à 25 deelnemers aan het college werden verdeeld in werkgroepjes van twee tot vier studenten, die elk een politieke stroming of groepering voor hun rekening namen. Ik deed, samen met Henk Otjens en Hans Dankkaart, de Communistische Partij van Nederland. Die keuze was niet helemaal toevallig: politieke en historische belangstelling gingen hand in hand, want ik was zelf lid van die partij.

Hans Dankkaart, met wie ik samenwerkte, had een oom, Co Dankkaart, die tijdens de burgeroorlog als communist actief was geweest in het belangrijkste Nederlandse solidariteitscomité met de Spaanse republiek, de Commissie 'Hulp aan Spanje'. Op een avond in november 1979 gingen Hans en ik hier in Amsterdam Noord op bezoek bij Co om diens herinneringen op te tekenen. Het was een van mijn eerste ervaringen met het afnemen van historische interviews; eerder dat najaar had ik in mijn woonplaats Amstelveen al een gesprek gehad met Theo van Reemst, die in 1937/1938 als arts in republikeins Spanje had gewerkt.

Dat een lid van de CPN in de jaren '70 een avond op bezoek ging bij Co Dankkaart was minder gewoon dan het nu lijkt. Co Dankkaart was namelijk na de oorlog de CPN uitgewerkt, en contacten met zulke voormalige partijleden werden in communistische kring niet aangemoedigd, om het voorzichtig uit te drukken. Maar sinds 1977 was er binnen de CPN ruimte gekomen voor een meer onbevangen omgang met het verleden. Overbodig te zeggen dat Co zelf een gesprek nooit uit de weg zou zijn gegaan.

Ik moet nóg een naam noemen die vóór 1977 erg slecht lag in de CPN: die van Ger Harmsen, de man die in de jaren '70 meer dan wie ook heeft gedaan om de geschiedenis van de radicale arbeidersbeweging op de agenda van historisch Nederland te plaatsen. Ook de toegenomen belangstelling voor díé geschiedenis is van belang als we onze vier jonge historici willen begrijpen.

Na dat werkcollege in 1979/1980 ben ik doorgegaan met Nederland en de Spaanse burgeroorlog, voor een scriptie die ik uiteindelijk in 1983 zou afronden. Die scriptie ging niet over Nederlanders in Spanje, maar over Spanje in Nederland: over de beeldvorming van de Spaanse burgeroorlog in de Nederlandse communistische pers, over debatten tussen de CPN en andere politieke groeperingen over het Spaanse conflict en over de rol van de CPN in solidariteitsacties met de Republiek. Maar een van de vormen die de solidariteit van de CPN met de Spaanse volksfrontregering aannam, was de werving van vrijwilligers voor de Internationale Brigades. Zodoende raakte mijn onderzoek toch aan Nederlanders op weg naar en in Spanje: de diplomatieke, politieke en justitiële archieven over de werving van Nederlandse interbrigadisten bevatten ook de nodige informatie over het verblijf van Nederlanders in Spanje. Maar uit mijzelf zou ik de Spaanse grens nooit zijn overgestoken: het afstuderen was zo ook al een zware dobber.

Gelukkig studeerden in de tijd dat ik aan de VU op mijn scriptie zat te zweten, aan de UvA Frans Groot en Rik Vuurmans. Ze volgden daar ondermeer onderwijs van Jaap Talsma, in Nederland een pionier op het gebied van de *oral history*, van het gebruik van interviews als historische bron. Onder zijn begeleiding voltooiden ze in 1985 een scriptie *In het geweer tegen het fascisme: Nederlandse interbrigadisten in de Spaanse Burgeroorlog*. Daartoe hadden ze in de voorafgaande jaren, sinds 1983, interviews afgenomen met ongeveer twintig oud-Spanjestrijders, onder wie enkele medische vrijwilligers; ook Hans Dankkaart en ik hadden in de vroege jaren '80 een paar voormalige interbrigadisten geïnterviewd, onder anderen Piet Laros, en ergens in die jaren is het tot de samenwerking gekomen die zou resulteren in *De oorlog begon in Spanje*. Van alle interviews werden letterlijke transcripten gemaakt, bij elkaar vele honderden pagina's typoscript, die de afgelopen tien jaar allemaal zijn overgedragen aan

het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis en daar kunnen worden geraadpleegd. Rik Vuurmans deed daarnaast nog onderzoek naar de naoorlogse perikelen rond de teruggave van het Nederlanderschap, dat de oud-Spanjestridders immers was ontnomen omdat ze in vreemde krijgsdienst waren getreden. Resultaten van die verschillende deelonderzoeken – naar de werving en de reis naar Spanje van Nederlandse vrijwilligers, naar hun wederwaardigheden in Spanje, en naar de conflicten rond de renaturalisatie van oud-Spanjestridders – kregen een plaats in *De oorlog begon in Spanje*.

Al met al best een ambitieus project. Maar toch was het ook een project met duidelijke beperkingen. Zo hebben we niet geprobeerd een compleet overzicht van alle Nederlandse deelnemers aan de Internationale Brigades te maken. Het zou onze mogelijkheden verre te boven zijn gegaan, zeker als u bedenkt dat onze apparatuur bestond uit goedkope elektrische typemachines en eenvoudige cassette-recordertjes. Van tekstverwerking, databases en digitaal doorzoekbare tekstbestanden had nog nooit iemand gehoord.

Ik wil hier overigens graag onderstrepen dat ik het project van Yvonne Scholten, zelfs mét alle inmiddels beschikbare moderne hulpmiddelen, een onderneming vind die ontzag afdwingt, die alle mogelijke steun verdient en die het mogelijk zal maken hele nieuwe vragen over Nederlandse Spanjegangers te stellen en veel gefundeerder antwoorden te geven op oude vragen. Wat wij in *De oorlog begon in Spanje* bijvoorbeeld hebben geschreven over de leeftijden, de geografische herkomst, de sociaal-economische achtergronden en de politieke loyaliteiten van de vrijwilligers, dat waren beredeneerde vermoedens op basis van een te kleine steekproef waarvan de representativiteit voor discussie vatbaar was. Straks zullen we op allerlei terreinen weten waar we voorheen niet verder kwamen dan vermoeden.

Mij is gevraagd iets te vertellen over *De oorlog begon in Spanje*, en dat heb ik gedaan. Maar we zijn hier natuurlijk in de eerste plaats om de Nederlanders die aan de kant van de Spaanse Republiek aan de burgeroorlog hebben deelgenomen, te herdenken. Geschiedschrijving en herdenking, dat is geen probleemloze combinatie. De primaire impuls voor geschiedschrijving is de wens om herinneringen te bewaren. Maar eerlijke geschiedschrijving levert bijna onvermijdelijk ook kennis op die zich niet gemakkelijk laat inpassen in het verleden zoals wij ons dat het liefst willen herinneren. Historici mogen ongemakkelijke waarheden niet uit de weg te gaan; ik noem er twee. Ten eerste. Binnen de Spaanse Republiek stonden verschillende linkse politieke groeperingen – anarchisten, socialisten, communisten – scherp tegenover elkaar. Vrijwilligers in de Internationale Brigades namen aan de strijd deel in eenheden die door de Communistische Internationale waren georganiseerd, en dat drukte een duidelijk stempel op hun opvattingen over de inzet van het conflict en over de manier waarop de oorlog moest worden gevoerd: opvattingen die tijdens de oorlog controversieel waren en die dat na de oorlog zouden blijven. Een historicus kan daar niet omheen. Ten tweede. Vrijwilligers die dienst namen in de Internationale Brigades, gingen een dienstverband aan dat zij niet eenzijdig konden beëindigen. Hun vermogen om de verplichtingen die dat met zich meebracht na te komen was aan slijtage onderhevig door de ervaringen die zij aan het front opdeden. Sommigen konden het na verloop van tijd niet meer opbrengen en probeerden weg te komen. Desertie was een reëel probleem onder de Nederlandse vrijwilligers. Een historicus kan dat niet verzwijgen.

Maar ongemakkelijke waarheden als deze hoeven ons er niet van te weerhouden om de vrijwilligers te herdenken. Gewone jonge mensen in het Nederland van 80 jaar geleden. Als ze al werk hadden, was het vaak onregelmatig, zwaar en onaangenaam werk, voor een mager loon. Mensen

die beseften dat de eigen strijd om het bestaan verbondenheid vereiste met lotgenoten, binnen en buiten de grenzen. Mensen die met afschuw kennis hadden genomen van wat er sinds 1933 in Duitsland was gebeurd, maar die aan de ontwikkelingen in de eerste maanden van 1936 in Spanje, de verkiezingsoverwinning van het Volksfront en de totstandkoming van een Volksfrontregering, hoop voor de toekomst hadden ontleend. Mensen die de gebeurtenissen in Spanje vanaf de zomer van 1936 met spanning volgden: de militaire staatsgreep, het verzet van de arbeidersbeweging, de tweedeling van Spanje, de Duits-Italiaanse interventie, de snelle opmars van Franco's leger naar Madrid, de succesvolle verdediging van de Spaanse hoofdstad. Mensen die vonden dat ze een daad moesten stellen en die, door dienst te nemen in de Internationale Brigades, hun lot direct verbonden met dat van de Spaanse Republiek.

Velen van hen bleven in Spanje, de Spaanse aarde hun laatste rustplaats. Degenen die terugkeerden, droegen Spanje hun verdere leven met zich mee. Concreet, in de vorm van fysieke littekens. Psychisch, in de vorm van herinneringen aan de verschrikkingen van de oorlog: herinneringen die men moeilijk kon delen met anderen die, hoe dierbaar en invoelend ook, niet hetzelfde hadden doorgemaakt. Politiek-maatschappelijk, in de vorm van verlies van het Nederlanderschap, uitsluiting, discriminatie. Politiek-ideologisch, in de vorm van een worsteling met de vraag naar de zin van de offers die men had gebracht, in het licht van de nederlaag van de zaak waarvoor men had gevochten. Gelukkig droegen de teruggekeerde interbrigadisten Spanje ook vaak met zich mee in de vorm van het waardige, ja trotse besef dat men de goede strijd had gestreden. En zo zal ik straks aan ze denken: als gewone mensen die de goede strijd hebben gestreden en die daarin boven zichzelf zijn uitgestegen.